

Jerzy Golianek

Rozwój prawa konfliktów zbrojnych w XX wieku

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 1, 122-132

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy GOLIANEK

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

ROZWÓJ PRAWA KONFLIKTÓW ZBROJNYCH W XX WIEKU

Pierwsza wojna światowa, ogrom zniszczeń, śmierć milionów żołnierzy i osób cywilnych oraz jeszcze większa ilość rannych i kontuzjowanych stały się sygnałem do pracy nad doskonaleniem międzynarodowego prawa wojennego i jego nierozłącznej części – międzynarodowego prawa humanitarnego. Jednym z tego wyrazów był podpisany 17 czerwca 1925 r. w Genewie protokół, zwany Protokołem Genewskim, dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych. Protokół wszedł w życie 8 lutego 1928 roku. Sygnatariuszami protokołu jest 114 państw. Najważniejszy fragment dokumentu brzmi: „Pełnomocnicy, podpisani w imieniu swoich rządów odnośnych: zważywszy, że używanie na wojnie gazów duszących, trujących oraz wszelkich cieczy, materiałów lub sposobów analogicznych zostało słusznie potępione przez opinię ogólną świata cywilizowanego, zważywszy, że zabronienie tego używania było zamieszczone w układach, do których należy większość państw świata, pragnąc spowodować powszechne uznanie, że ten zakaz, który nakłada obowiązek zarówno na sumienie, jak na czyny narodów jest włączony do prawa międzynarodowego, oświadczają: Ze Wysokie Umawiające się strony dołożą wszelkich starań, aby skłonić inne państwa do niniejszego protokołu”.

Szerokie tło historyczne i polityczne podpisania protokołu znajdujemy w obszernej monografii A. Czubińskiego pt. „Europa dwudziestego wieku” oraz w cytowanym niżej „Małym Oksfordzkim Słowniku Historii Świata w XX wieku”.¹

Innym, jeszcze bardziej donośnym wydarzeniem tego samego roku było podpisanie w sierpniu 1928 roku i przez większość krajów ratyfikowanie układu międzynarodowego, znanego pod nazwą Pakt Brianda – Kellogga, „o wyrzeczeniu się wojny jako środka w stosunkach międzypaństwowych”. Po raz pierwszy uznano wojnę jako środek nielegalny w stosunkach międzynarodowych i potępiono jako taką. Autorami tego paktu byli: francuski minister spraw zagranicznych Aristide Briand (1862 – 1932), działacz socjalistyczny, gorący zwolennik umocnienia pokojowej roli Ligi Narodów i Frank Billings Kellogg (1856 – 1937) amerykański polityk, sekretarz stanu USA w latach 1925 – 1929. Obaj politycy zostali laureatami Pokojowej Nagrody Nobla. Słabą stroną paktu było brak postanowień w sprawie określenia środków i sposobów wcielenia go w życie.²

W okresie międzywojennym powstały we wszystkich krajach europejskich narodowe organizacje Czerwonego Krzyża, w tym Polski Czerwony Krzyż (PCK), a w krajach muzułmańskich Czerwonego Półksiężycyca. Czerwony Krzyż powstał też w większości państw amerykańskich. Wraz z Międzynarodowym Komitetem Czerwonego Krzyża (MKCK) podjęły one działalność humanitarną, kodyfikacyjną oraz edukacyjną w celu szerzenia świadomości prawnej swych obywateli oraz propagowania humanitaryzmu w czasie pokoju i podczas wojny. Przez świadomość prawną MKCK rozumiał i nadal rozumie odzwierciedlenie treści norm prawnych

¹ A. Czubiński: *Europa dwudziestego wieku. Zarys historii politycznej*. Poznań 1998, s. 108-114

² *Mały Oksfordzki Słownik Historii Świata w XX wieku*. Warszawa 1996, s. 70-71

i cech porządku prawnego w świadomości jednostek i grup społecznych. Ważną funkcją Czerwonego Krzyża jest też szerzenie w społeczeństwach kultury prawnej, co może owocować wzmocnieniem humanitarnym postaw i działań społeczeństw.

W 1929 roku Komitet Międzynarodowego Czerwonego Krzyża w Genewie zaproponował dwie konwencje dotyczące ochrony ludności cywilnej podczas wojny. Projekty konwencji nie zostały do 1939 roku ratyfikowane przez szereg państw i tym samym nie weszły w życie.³ Utrudniło to lub wręcz uniemożliwiło Czerwonemu Krzyżowi, zwłaszcza PCK, udzielanie pomocy i ochrony więźniów obozów koncentracyjnych, gett i innych odosobnień i masowego ludobójstwa.

Równoległe lub z pewnym wyprzedzeniem w stosunku do prawa wojennego rozwijało się międzynarodowe prawo humanitarne. Stopniowo stawało się ono integralną częścią międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Właściwy rozwój powszechnego międzynarodowego prawa humanitarnego datuje się od 1864 roku. Wówczas to zawarto (sygnalizowana już wyżej) konwencją wprowadzającą obowiązek powszechnego przestrzegania wielu podstawowych zasad humanitarnych, które weszły na stałe do międzynarodowego prawa humanitarnego.

Wśród nich są następujące:

- wszystkie strony walczące muszą traktować ambulanse i szpitale wojskowe jako neutralne i chronić je; personel medyczny powinien mieć możliwość wykonywania funkcji, gdy znajdzie się we władzy nieprzyjaciela;
- wszyscy ranni i chorzy żołnierze mają prawo do opieki bez względu na to, do jakiej strony walczącej należą;
- znakiem ochronnym wojskowych urzędzeń medycznych i personelu medycznego ustanowiono czerwony krzyż na białym polu (odwrocone kolory szwajcarskiej flagi państwowej jako dowód szacunku i wdzięczności dla Szwajcarii za jej wkład do tworzenia i funkcjonowania międzynarodowego prawa humanitarnego). Uchwalone w 1929 roku dwie konwencje humanitarne (o ochronie ludności cywilnej podczas wojny) weszły w życie dopiero w 1949 roku jako część składowa czterech konwencji genewskich.

W związku z agresją państw koalicji faszystowskiej (Niemcy, Włochy, Japonia i ich satelici) już podczas II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu podjęto prace nad uznaniem agresji w prawie międzynarodowym za zbrodnie przeciwko pokojowi. Popełnianie przez agresorów ludności cywilnej krajów okupowanych, jeńców wojennych i rannych zbrodnie masowe uznano za zbrodnie przeciwko ludności albo zbrodnie ludobójstwa. Sygnatariusze Karty Atlantyckiej (14 sierpnia 1941 roku), a od początku 1942 roku Deklaracji Narodów Zjednoczonych, podjęli prace przygotowawcze nad stworzeniem prawnych podstaw ścigania zbrodniarzy wojennych.

Najważniejsze w tej mierze przedsięwzięcia i dokumenty to:

- 1) Deklaracja 9 państw okupowanych z 13 stycznia 1942 roku;
- 2) Deklaracja Moskiewska z 30 października 1943 roku o okrucieństwach;
- 3) Umowa Jałtańska z 11 lutego 1945 roku;
- 4) Umowa Poczdamska z 2 sierpnia 1945 roku.⁴

Pierwszy z wymienionych dokumentów powstał z inicjatywy przebywających na wychodźstwie w Londynie rządów Polski i Czechosłowacji. Na zwołanej z nich

³ *Czerwony Krzyż i Czerwony Półksiężyc. Portret międzynarodowego ruchu*, s. 24

⁴ *Wielka Encyklopedia Prawa*, op. cit., s. 32

inicjatywy na 13 stycznia 1942 roku do Pałacu św. Jakuba w Londynie konferencji Narodów Zjednoczonych z udziałem rządów krajów okupowanych przez Rzeszę Niemiecką oraz innych państw sprzymierzonych, a tym W. Brytanii, ZSRR, USA i Chin uchwalono deklarację, w której stwierdzono m. in., że akty gwałtu dokonywane przeciwko ludności cywilnej nie mają nic wspólnego z pojęciem działań wojennych lub pojęciem przestępstwa politycznego w rozumieniu przyjętym przez cywilizowane narody i zapowiedziano, że „Narody Zjednoczone czynią jednym głównym celem wojny .. ukaranie w drodze normalnego wymiaru sprawiedliwości ludzi winnych lub odpowiedzialnych za te zbrodnie bez względu na to, czy je nakazali, popełnili lub brali w nich udział”.⁵

Deklarację Moskiewską z 30 października 1943 roku wydały wspólnie trzy wielkie mocarstwa: ZSRR, W. Brytania i Stany Zjednoczone. W deklaracji stwierdzono, że „niemieccy oficerowie i żołnierze oraz członkowie NSDAP (...), którzy są odpowiedzialni lub brali udział w (...) okrucieństwach, masakrach i egzekucjach, zostaną wydani państwom, w których dopuścili się swoich ohydnych zbrodni, w celu osądzenia i ukarania zgodnie z prawem tych państw i ich wolnych rządów”.⁶

Tekst Deklaracji Moskiewskiej zamieszczono i potwierdzono w całości w Umowie Jałtańskiej (11 lutego 1945r.) i Umowie Poczdamskiej (2 sierpnia 1945 r.). Deklaracja Moskiewska oraz wymienione wyżej Umowy znalazły urzeczywistnienie na procesie norymberskim głównych zbrodniarzy wojennych (1946 r.) i wypracowanym w związku z tym prawem norymberskim. Przedłużeniem procesu norymberskiego z zastosowaniem jego prawa były procesy przed polskim Najwyższym Trybunałem Narodowym hitlerowskich gauleiterów z Poznania i Gdańska oraz komendanta obozu w Oświęcimiu – Brzezince. Podobne procesy odbywały się w innych okupowanych krajach. Nieco tylko zmodyfikowane prawo norymberskie miało zastosowanie w procesie przeciwko japońskim zbrodniarzom wojennym.

Według prof. A. Klafkowskiego, najwybitniejszego polskiego znawcy prawa norymberskiego, prawo to ma powszechną moc międzynarodowego prawa wojennego. Wykazał w polemice z prawnikami RFN. Podał ostrej i bezkompromisowej krytyce stanowisko kolejnych rządów RFN i wspierających ich prawników, niemieckich, z których wielu wysługiwało się hitlerowcom, kwestionujących prawo międzynarodową, trwałą moc prawa norymberskiego.

Konwencje Genewskie z 1949 roku wyróżniają się uniwersalizmem. Ich stronami w 1989 roku, tj. przed rozpadem ZSRR, Jugosławii i Czechosłowacji, z których wyłoniły się nowe niepodległe państwa, było 165 państw. „Uniwersalizm ten jako prawo o ochronie ofiar wojny polega na tym, że skodyfikowane w nich podstawowe zasady ochrony ofiar wojny – mające charakter całkiem powszechny – stanowią rozwinięcie i sprecyzowanie ustalonej zwyczajowo praktyki i uznanych ogólnie zasad humanitarnego postępowania w czasie wojny. Uniwersalizm Konwencji Genewskich z 1949 roku wyraża się również w tym, że ich postanowienia stosuje się we wszystkich przypadkach wojny wypowiedzianej, a także w przypadku każdego innego konfliktu zbrojnego między dwiema lub więcej stronami układającymi się”.⁷

⁵ A. Klafkowski: *Ściąganie zbrodniarzy wojennych w NRF w świetle prawa międzynarodowego*. Poznań 1968, s. 55-56

⁶ Ibidem, s. 56

⁷ I. Paczkowska: *Międzynarodowy Czerwony Krzyż*. Warszawa 1989, s. 73

Postanowienia wszystkich tych Konwencji (art. 3 każdej z nich) stosuje się w pewnym (ograniczonym) zakresie również w czasie konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego, np. wojen domowych, powstań, rewolucji itp. W konfliktach tych obowiązują podstawowe zasady humanitaryzmu. Ograniczona jest możliwość wypowiedzenia konwencji. Strona wypowiadająca (tylko jej to dotyczy) musi tego dokonać na rok na przód. Podczas trwania konfliktu wypowiedzenie skutkuje dopiero po zakończeniu tego konfliktu bez względu na czas jego trwania.

Na terenach okupowanych prawna ochrona ludności cywilnej obowiązuje również po zakończeniu działań wojennych.

Na międzynarodowej konferencji dyplomatycznej w Genewie 12 sierpnia 1949 roku uchwalona została nowa wersja dawnych Konwencji Haskich i Genewskich. Nowa wersja Konwencji Genewskich w liczbie czterech otrzymały rzymska numerację (I, II, III, IV) i nazwy:

I Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (12 sierpnia 1949).

II Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (12 sierpnia 1949).

III Konwencja Genewska o traktowaniu jeńców wojennych (12 sierpnia 1949).

IV Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (12 sierpnia 1949).

Konwencje mają wspólny dla każdej artykuł 3. Podkreśla on, co stanowi minimum humanitarnego traktowania w konfliktach zbrojnych (wszystkich) niemiedzynarodowych. Artykuł wymienia czyny, popełnione przeciwko osobom uczestniczącym w tych konfliktach, które zaprzestały walki, jeńcom i osobom cywilnym, jakże są i pozostają zabronione zawsze i wszędzie:

- zamachy na życie i integralność cielesną, w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne traktowanie i tortury;
- branie zakładników;
- zamachy na godność osobistą, a zwłaszcza poniżające i upokarzające traktowanie;
- skazywanie i wykonywanie egzekucji bez uprzedniego wyroku wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwarancje procesowe uznane za niezbędne przez cywilizowane narody”⁸.

Ponadto wspólny dla czterech konwencji artykuł 3 stwierdza, że organizacja humanitarna taka jak MKCK może oferować swoje usługi Stronom konfliktu i że strony powinny się starać o wprowadzenie w życie w drodze specjalnych porozumień wszystkich lub niektórych postanowień Konwencji.

W przepisach ogólnych i protokole dodatkowym I ujęto sześć dziedzin ponumerowanych cyframi arabskimi (I, II, III, IV – a i b, 5 i 6). Myślą przewodnią są głównie następujące problemy:

- 1) Dziedzina stosowania, okres stosowania, ogólne zasady prawa. Oprócz wojen między dwoma lub większą liczbą stron Konwencji Protokołu I, Konwencja i Protokół I mają zastosowanie do konfliktów zbrojnych, w których ludy walczą przeciwko panowaniu kolonialnemu lub obcej okupacji i prze-

⁸ Tłumaczenie: M. Fleming: *Podstawowe zasady Konwencji Genewskich i ich protokołów dodatkowych*, Wyd. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża 1987r. Wydanie polskie ZGPK. Warszawa 1993, s. 52-53

ciwko rasistowskim, realizujące swe prawo do samo stawienia. W wypadkach nie przewidzianych przez konwencje, Protokół lub inne umowy międzynarodowe oraz w razie wypowiedzenia tych umów osoby cywilne i kombatancki pozostają pod ochroną i władzą zasad prawa międzynarodowego wynikających z ustalanych zwyczajów, zasad humanizmu oraz wymagań powszechnego sumienia”.⁹

- 2) Zakaz represali. Oznacza zakaz odwetu za naruszenia prawa przez drugą stronę w stosunku do bezbronych. Tylko w działaniach zbrojnych można odpowiadać za naruszenie prawa przez stronę przeciwną.
- 3) Niezbywalność praw. Zasada ta obejmuje niezbywalność praw gwarantowanych przez Konwencje i Protokół i stosuje się do wszystkich praw, które chronią ofiary wojny.
- 4) Kontrola. Przestrzegania Konwencji i Protokołów Dodatkowych mogą sprawować:
 - b) Mocarstwa opiekuńcze (neutralne w danym konflikcie) za zgodą stron konfliktu, lub:
 - c) Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża. „Delegacji MKCK są, w szczególności, uprawnieni do odwiedzania wszystkich miejsc gdzie przebywają osoby chronione jeńcy wojenni lub cywilni internowani, oraz prowadzenia z nimi rozmów bez świadków. MKCK powinien uzyskać wszelkie udogodnienia konieczne dla wypełniania jego humanitarnych zadań”.¹⁰
- 5) Sankcje. We wszystkich Konwencjach Genewskich rządy Stron konfliktów zobowiązane są do ścigania i karania swych poddanych, którzy naruszają Konwencje i dopuszczają się ciężkich przestępstw określanych jako zbrodnie wojenne, „zbrodnie przeciw ludzkości” lub „zbrodnie ludobójstwa”. Sankcje mogą też być nałożone na rządy, które inspirowały, popierały lub lekceważyły wiadomość o popełnionych zbrodniach. Nałożyć je może Międzynarodowy Trybunał jak to miało miejsce w Norymberdze czy w Japonii są także w specjalnym trybunale powołane do sądenia zbrodni wojennych i zbrodni ludobójstwa w byłej Jugosławii.
- 6) Upowszechnianie. Sygnatariusze Konwencji Genewskich mają określone obowiązki w tym zakresie: „W czasie pokoju jak i podczas konfliktu zbrojnego wysokie umawiające się strony włącza studiowanie Konwencji i Protokołu do programu szkolenia wojskowego oraz zachęca do takiego studiowania ludność cywilną. Władze wojskowe i cywilne powinny posiadać pełną znajomość tych tekstów, a dowódcy wojskowi winni się upewnić, że członkowie sił zbrojnych, którymi dowodzą, znają swoje obowiązki stosownie do postanowień Konwencji i Protokołu. Ponadto strony konfliktu mają obowiązek czuwania, by byli do dyspozycji doradcy prawni, którzy doradzali by dowódcom wojskowym w sprawie stosowania Konwencji i Protokołu oraz w sprawie odpowiednich wytycznych dla sił zbrojnych w tym przedmiocie”.¹¹

Protokół dodatkowy II jest uzupełnieniem i uszczegółowieniem postanowień wspólnego Art. 3 i obejmuje 4 punkty rozwinięte w pod punkty:

⁹ Ibidem, s. 8

¹⁰ Ibidem, s. 10

¹¹ Ibidem, s. 12

- 1) Ranni, chorzy i rozbitkowie:
 - 1.1. ochrona i leczenie,
 - 1.2. personel medyczny,
 - 1.3. medyczne jednostki i transport,
 - 1.4. emblemat wyróżniający Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy.
- 2) Ochrona ludności cywilnej.
- 3) Ochrona niektórych obiektów.
- 4) Humanitarne traktowanie:
 - 4.1. podstawowe gwarancje
 - 4.2. osoby pozbawione wolności
 - 4.3. postępowanie karne
 - 4.4. nie dyskryminowanie.

Konwencje Genewskie z 12 sierpnia 1949 roku nie są dokumentami zamkniętymi ani dla nowych sygnatariuszy, ani pod względem swego przedmiotu, gdyż międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych jest stale doskonałe i wzbogacane. Wymagają tego nowe fakty historyczne oraz zmiany w międzynarodowej sytuacji militarnej. Aktualnie gwarancje czterech Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku. zawarte są w 429 artykułach.¹²

Międzynarodowe prawo wojenne jego nie rozłączna część – prawo humanitarne konfliktów zbrojnych zyskało silne umotywowanie w dokumentach o charakterze politycznym będących umowami międzynarodowymi. Przede wszystkim jest to Karta Narodów Zjednoczonych. Jej sygnatariuszami są wszystkie państwa członkowskie ONZ. Od 1945 r., gdy uchwalono ten dokument liczba jego sygnatariuszy rosła prawie do końca XX wieku w miarę powstawania nowych niepodległych państw i przyjmowania ich do ONZ.

W 1948 roku Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych uchwaliło, a państwa członkowskie ratyfikowały: Powszechną Deklarację Praw Człowieka, a w 1966 roku Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych.¹³ Obradująca w Helsinkach Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie uchwaliła w 1975 r. Akt Końcowy KBWE. Został on przyjęty i uzupełniony przez powstałą jako ciało stałe Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, OBW przyjęła też Europejską Konwencję Prawa Człowieka i Podstawowych Wolności.¹⁴

Z punktu widzenia prawa człowieka i humanitaryzmu oraz w ogóle prawa wojennego i humanitarnego bardzo ważne znaczenie mają niektóre artykuły Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Pośród ogólnej liczby 53 artykułów bezpośredni związek z międzynarodowym prawem wojennym i humanitarnym na najmniej części artykułów Paktu. Tak np. art.2 ust. 1 brzmi: „Każde z Państw – stron niniejszego Paktu zobowiązuje się przestrzegać i zapewnić wszystkim osobom, które znajdują się na jego terytorium i podlegają jego jurysdykcji, prawa uznane w niniejszym Pakcie bez względu na jakiegokolwiek różnice, takie jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiegokolwiek

¹² *Czerwony Krzyż i Czerwony Półksiężyc. Portret międzynarodowego ruchu*, op. cit., s. 24

¹³ *Międzynarodowy Pakt Praw Człowieka i politycznych – rewolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ z 16 grudnia 1966*. Warszawa 1990

¹⁴ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, przyjęty i otwarty do podpisu, ratyfikacji i przystąpienia, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ 2200A (XXI) w dniu 16 grudnia 1966 roku. Warszawa 1990r. Polska ratyfikowała Pakt 3 marca 1977r.

inne okoliczności”, a w art. 6 ust. 1 czytamy: „Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia”. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samodzielnie pozbawiony życia.

Art. 7 stanowi, że: „Nikt nie będzie poddawany torturom lub okrutnemu, nie-ludzkiemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu”, a w art. 10 ust. 1 stwierdza się: „Każda osoba pozbawiona będzie traktowana w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka”. W art. 20 bardzo ważne znaczenie mają (z punktu widzenia naszego tematu) dwa ustępy: Ust. 1: „Wszelka propaganda wojenna zakazana”; ust. 2: „Popieranie w jakikolwiek sposób nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, stanowiącej podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub gwałtu, powinno być ustawowo zakazane”. W art. 27 bieżę się w obronę mniejszości: „W państwach, w których istnieją mniejszości, religijne lub językowe, osoby należące do tych mniejszości nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania własnej religii oraz postępowania się własnym językiem wraz z innymi członkami danej grupy”.¹⁵

Istotne znaczenie z punktu widzenia międzynarodowego prawa wojennego i humanitarnego ma art. 2 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, który brzmi: „ust. 1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę; art. 2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnie koniecznego użycia siły:

- 1) obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawna przemocą;
- 2) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;
- 3) w działaniach podjęcia zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania”.¹⁶

Stała i duża aktywność w egzekwowaniu od rządów wszystkich państw humanitaryzmu w konfliktach zbrojnych przejawiają międzynarodowe i krajowe (narodowe) organizacje humanitarne. Stwierdza to i podkreśla R. Bierzanek: „W prawach prowadzonych przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, jak również w dokumentach ONZ przywiązuje się dużą wagę do środków mających na celu potwierdzenie zobowiązań prawno- międzynarodowych, zaciągniętych przez państwa w zakresie prawa humanitarnego, rozszerzenie zakresu jego stosowania oraz bardziej skuteczne przestrzeganie w czasie konfliktów zbrojnych”.¹⁷

Ważne miejsce w procesie prawa międzynarodowego ograniczania niszczycielskich skutków wojen zajmuje Konwencja Haska z 14 maja 1954 roku o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Weszła ona w życie 7 sierpnia 1956 roku. Ratyfikowały ją wszystkie, łącznie z Polską państwa europejskie, a łącznie 69 państw. Konwencja składa się z 19 artykułów. Te z nich, które mają szczególne znaczenie, przytaczam w obszernym fragmencie.

Bardzo ważna z poznawczego i praktycznego punktu widzenia jest zawarta w artykule 1. definicja dóbr kulturalnych: „W rozumieniu niniejszej Konwencji uwa-

¹⁵ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, przyjęty i otwarty do podpisu, ratyfikacji i przystąpienia, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ 2200 A (XXI) w dniu 16 grudnia 1966 roku. Warszawa 1990. Polska ratyfikowała Pakt 3 marca 1977.

¹⁶ Europejska Konwencja..., op. cit.

¹⁷ R. Bierzanek: *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych*. Warszawa 1972r., s. 186

za się za dobra kulturalne, bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę ich właściciela:

- a) dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, na przykład zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne jak i świeckie, stanowiska archeologiczne, zespoły budowlane posiadające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne, dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub produkcji wyższej określonych dóbr;
- b) gmachy, których zasadniczy i stosowany w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych, określanych pod literą a), na przykład muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również strychy mające na celu przechowywanie, w razie konfliktu zbrojnego, dóbr kulturalnych ruchomych, określonych pod literą a);
- c) ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych określonych pod literami a) i b), zwane dalej ośrodkami zabytkami”.

Ochrona dóbr kulturalnych w myśl art. 2 Konwencji Haskiej z 1954r. obejmuje opiekę nad nimi i ich poszanowanie. Szczegółowo problemy dóbr kulturalnych przez państwa – strony Konwencji zawierają artykuły 4 i 5. Konwencja reguluje też takie problemy jak wyrzeczenie się odwetowych działań (środków) przeciwko dobrom kultury. Na strony konfliktów okupujące terytorium przeciwnika nakłada obowiązki zabezpieczenia i poszanowania tych dóbr. Ustanawia też znaki rozpoznawcze obiektów i transportów dóbr kultury.¹⁸

Opracowanie, uchwalenie i upowszechnienie Konwencji Haskiej 14 maja 1954 roku zostało zainspirowane ogromnymi, najczęściej nieodwracalnymi zniszczeniami dóbr kultury podczas II wojny światowej oraz w toku wojen lokalnych po II wojnie światowej (np. Korea, Indochiny, Afryka Północna), a także narastanie groźby („zimna wojna”) wybuchu nowej wojny światowej z użyciem broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady. Formalnym wzorcem był Pakt Waszyngtoński z 15 kwietnia 1935 roku o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych”, podpisany przez 21 a ratyfikowany przez 10 państw amerykańskich. Na pakt ten powołują się we wstępie twórcy (autorzy) Konwencji Haskiej z 14 maja 1954r.

Z punktu widzenia humanitaryzmu w ogóle międzynarodowego prawa humanitarnego w szczególności doniosłe znaczenie mają też trzy konwencje podpisane i ratyfikowane w dekadzie lat siedemdziesiątych XX wieku przez większość państw świata. Są to:

- 1) Konwencja Genewska z 10 kwietnia 1972 roku o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn oraz zniszczeniu (w skrócie „KBB1972”);
- 2) Konwencja Genewska z 18 maja 1977 roku o zakresie wykorzystywania technik oddziaływania na środowisko w celach wojskowych lub innych wrogich celach (w skrócie „KG 1977”);
- 3) Konwencja Genewska z 10 października 1980 roku o zakresie lub ograniczeniu pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za po-

¹⁸ *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych*, op. cit., s. 136-137

wodujące nadmierne cierpienie lub mające niekontrolowane skutki (w skrócie „KG 1980”).

Ostatnia dekada XX wieku obfitowała w liczne konflikty zbrojne o charakterze wewnętrznym, lokalnym i międzynarodowym. Najwięcej było ich w tzw. kotle bałkańskim. Ale był też lub są nadal na obszarach rozpadającego się ZSRR (Kraje Nadbałtyckie, Naddniestrze, Gruzja, Czeczenia, Armenia, Azerbejdżan) i na jego obrzeżach (Afganistan, Iran). Najistotniejsze formy konfliktów były na Bałkanach.

Proces ten rozpoczął się 25 czerwca 1991 roku, gdy z Zagrzebium oraz w Lublianie proklamowano niepodległość Chorwacji i Słowenii i ich wystąpienie z Jugosławii. Zdominowana przez Serbów armia jugosłowiańska rozpoczęła natychmiast interwencję zbrojną połączoną z aneksją na rzecz Serbii ziem zamieszkałych w przerażającej mierze przez Serbów, a położonych w obrębie republiki jugosłowackiej – Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny. W czasie działań wojennych, które trwały do zawieszenia broni (25.11.1995) na mocy porozumienia z M. Dayton (USA), doszło do licznych wypadków łamania prawa wojennego i humanitarnego, a nawet do ludobójstwa.

Przez ludobójstwo, jak to sformułowano w norymberskim akcie oskarżenia przeciwko głównym zbrodniarzom wojennym III Rzeszy Niemieckiej (1946), rozumie się: umyślna i systematyczna eksterminacja rasowych i narodowych grup ludności cywilnej pewnych okupowanych terenów, w celu zniszczenia określonych ras oraz warstw, narodów, grup rasowych i religijnych...¹⁹

W wymienionych i innych konfliktach zbrojnych ostatniej dekady XX wieku doszło do licznych aktów agresji w rozumieniu międzynarodowego prawa wojennego. Definicję agresji uchwaliła ONZ na posiedzeniu Zgromadzenia Ogólnego w dniu 14 grudnia 1974 roku, uznając za agresję „użycie siły zbrojnej przez państwo przeciwko suwerenności, terytorialnej integralności lub politycznej nie zawisłości drugiego albo w inny sposób niezgodny z Kartą Narodów Zjednoczonych”.²⁰

W świetle tego w konflikcie bałkańskim wszystkie jego strony dopuściły się agresji: Jugosławia, Albania, NATO i oddzielnie strony Zjednoczone – bombardujące przez 78 dni Serbię (Nową Jugosławię). Nie wszystkie jednak oskarżono o agresję i ludobójstwo. Ludobójstwo przypisano tylko Serbom i Chorwatom.

Zbrodnie popełnione podczas konfliktów zbrojnych na Bałkanach w latach 1991 – 1993 skłoniły radę Bezpieczeństwa ONZ, na podstawie rezolucji nr 827 z 25 maja 1993 roku, do powołania specjalnego sądu pod nazwą: „Międzynarodowy Trybunał do Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popełnione na Terytorium byłej Jugosławii od 1 stycznia 1991 r. Trybunał jest organem pomocniczym Rady Bezpieczeństwa ONZ powołanym na podstawie przepisów art. 29 Karty Narodów Zjednoczonych. Zakres i podmiot działań Trybunału zawarty jest już w samej jego nazwie.”²¹

Organizacja Narodów Zjednoczonych podjęła pracę organizacyjną i legislacyjną nad zapobieganiem ludobójstwu, zbrodniom przeciwko ludzkości i zbrodniom wojennym w skali globalnej. Temu celowi ma służyć powołanie (czynnik odstraszania i ostrzegania) specjalnego trybunału karnego. Na konferencji dyplomatycznej w Rzymie w dniu 18 lipca 1998 roku, przy udziale 147 państw, uchwalono – 120

¹⁹ Zob.: *Wielka Encyklopedia Prawa*, op. cit., s. 425-426

²⁰ Ibidem, s. 32

²¹ M. Gaśka, A. Ciupiński: *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Wybrane problemy*. Warszawa 2001, s. 110

głosami za, 20 wstrzymujących się i 7 głosami przeciw – Statut stałego Międzynarodowego Trybunału (Sądu) Karnego, ale jeszcze nie powołano samego sądu. „Statut trybunału wymienia szczególne właściwości tego międzynarodowego sądu karnego. Trybunał jest organem stałym, a nie doraźnym, powołanym ad hoc. Jurysdykcji trybunału obejmuje zbrodnie określone w międzynarodowym prawie karnym jako: ludobójstwo, zbrodnie przeciw ludzkości i zbrodnie wojenne. Statut zalicza do zbrodni także agresję”.²²

Utrzymanie pokoju w skali globalnej od 1945 roku było głównie, choć nie tylko, następstwem „równowagi strachu”. Pokój globalny nie był równoznaczny z pokojem powszechnym i nadal nim nie jest. Wojny lokalne i zbrojne konflikty wewnętrzne pochłaniały i wciąż pochłaniają życie ludzi, niosą masowe okaleczenia, okrucieństwa, zbrodnie popełnione na bezbronnej ludności cywilnej, ogromne zniszczenia i marnotrawstwo, zbrodnie wojenne i ludobójstwo.

Jaskrawymi tego przykładami był przebieg i skutki wojen w Korei (1950 – 1953), w Indochinach – Wietnam, Kambodża i Laos w latach 1945 – 1975, Na Bliskim Wschodzie (1948, 1956, 1967, 1973 i nadal), Na Bałkanach (1991 – 1995 i nadal), w Afganistanie (od 1979 roku). Można tych wojen i konfliktów zbrojnych wymieniać jeszcze kilka razy lub kilkadziesiąt więcej.

W przerwaniu lub ograniczeniu czasu trwania i zasięgu tych wojen oraz ściąganiu ich winowajców pozytywną, choć wciąż mało skuteczną rolę odgrywa ONZ i jej organy sądownicze.²³

Na przełomie XX i XXI wieku znaczną aktywność w sferze przeciwdziałania lub ograniczeniu zasięgu lokalnych wojen i zbrodni konfliktów zaczęła przejawiać Unia Europejska. Miało to i ma nadal miejsce zwłaszcza na Bałkanach. Jednocześnie się Europa zmierza do tego, by samodzielnie uporać się z konfliktami zbrojnymi na własnym (europejskim) terytorium. Obecnie może to jednak czynić tylko korzystając z sił zbrojnych NATO, których częścią są armie państwa Unii Europejskiej. Jednak trzonem NATO pozostają służby zbrojne Stanów Zjednoczonych A. P. Główne państwa Unii Europejskiej (Francja, RFN) podjęły już działania zmierzające do utworzenia europejskich sił zbrojnych.

W przyszłości mają one całkowicie zastąpić wojska amerykańskie. W tym kierunku działa też Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) oraz europejskie ogniwa organizacji humanitarnych.²⁴

Rozwój międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego jest procesem ściśle związanym z przemianami politycznymi, z całokształtem procesów historycznych. Konflikty zbrojne dostarczają argumentów do przemian, doskonalenia i rozwoju międzynarodowego prawa wojennego i humanitarnego. Dlatego aktualizacja i uszczegółowienie tego prawa pozostają procesem ciągłym.

W Polsce przestrzeganie prawa międzynarodowego, w tym jego integralnych części – prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego – jest normą konstytucyjną zawartą w art. 9 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo to jest szeroko uwzględniane w programach edukacyjnych, zwłaszcza w szkołach wojskowych wszystkich typów i szkolnictwie podległym MSWiA.

²² Ibidem

²³ W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz (red.): *Międzynarodowe stosunki polityczne*. Poznań 1997, R. XX, III

²⁴ A. Parzymies: *Stosunki międzynarodowe w Europie w latach 1945 – 1999*. Warszawa 1999, R. X, s. 228-245

Poznawanie norm międzynarodowego prawa wojennego i humanitarnego ma szczególne znaczenie dla kadry i żołnierzy sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Od pół wieku żołnierze Polscy uczestniczą w misjach pokojowych ONZ oraz od wstąpienia do NATO w różnych działaniach sojuszniczych. Aktualnie największym jest udział w siłach stabilizacyjnych w Iraku. We wszystkich działaniach poza granicami kraju znajomość międzynarodowego prawa wojennego i humanitarnego jest obowiązkiem wszystkich żołnierzy sił zbrojnych RP. Edukacja prawna jest jednym ze środków i gwarancji przestrzegania przez nich postanowień zawartych w konwencjach międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego.